

A KUTATÁS- ÉS TUDOMÁNYPOLITIKA AKTUÁLIS KÉRDÉSEI NÉMETORSZÁGBAN*

Michael Quante
egyetemi tanár
Universität Münster

Rózsa Erzsébet
egyetemi tanár
Debreceni Egyetem Filozófiai Intézet
rozsa@puma.uniceb.hu

A magyar társadalomnak a változás hatalmas feladataival kell szembenéznie, amelyek az értékek átalakulása, a gazdaság átstrukturálódása folytán kiterjednek az egyetemi világra is. Ez egy külső megfigyelő számára is világos. Ilyen helyzetben ésszerű, ha tanulunk más társadalmak tapasztalataiból. Jó stratégia tanulni abból, hogy másutt milyen sikeres stratégiákat fejlesztettek ki, és milyen hibák figyelhetők meg. Németországban az újraegyesítés és a bolognai átalakítás mellett éppen a német oktatási rendszer kevésbé sikeres volta motiválta a reformkezdeményezéseket.

I. Nézőpontok

Polgárként szembesülünk a társadalmi változásokkal; tudósként pedig azzal a specifikus kérdéssel, hogy a tudomány milyen szerepet képes, illetve kell, hogy képes legyen játszani ezekben a társadalmi folyamatokban. A tudósok tisztában vannak társadalmi felelősségükkel: a szakmai kompetenciájukat tevélegesen kell érvényesíteniük a társadalmi átalakulásban. A tudomány számos társadalmi kihívásnak viszont csak akkor tud adekvátan meg-

felelni, ha inter- és transzdiszciplináris kutatási szövetségekbe szerveződik, és kompetenciahálózatokat hoz létre. Olyanokat, amelyekben a folyamatok komplexitását tapasztalhatjuk meg, mint például az élettudományokban az orvosi-technikai fejlődés területén, vagy olyanokat, amelyekben megragadhatóvá válik a megváltozott kommunikációs, informatikai és szórakoztató médiumok globalizálódásának komplexitása.

Munkahelyemen, a Münsteri Egyetemen olyan kutatási változások zajlanak, amelyek Németországban „kiválósági kezdeményezés” (*Exzellenzinitiative*) néven ismertek. Két nagyszabású kiválósági kutatási projekt résztvevőjeként nagyságrendekkel jobb lehetőségeim vannak, mint korábban. Ha rá is mutatok majd a német kutatási politika néhány negatív mellékhatására, le kell szögezmem: ennek nincs alternatívája.

Négy éve a Német Filozófiai Társaság ügyvezetőjeként különböző kontextusokban képviselem szakterületem érdekeit. Kritikus szemmel kísérem azokat a változásokat, amelyek a filozófiát mint tantárgyat érintik a középiskolai oktatásban és a tanárképzés egyetemi reformjának kontextusában. Az érdekképviselő része, hogy felelősként az értékelő sztenderdekben mindenütt egye-

rejtősebben ható angolszász befolyás ellen, ami megmutatkozik szakfolyóirataink nemzetközi rangsorolásában, és kiemeljük a német nyelv szerepét a filozófiában. Szakterületem képviselőéhez hozzátartozik, hogy újra és újra rámutassunk a filozófiai és a szellem-tudományi kutatás önállóságára és megke-reülhetetlenségére. Fellépünk az ellen a tendencia ellen, amely minden kutatást a természettudományok sikeres modelljéhez akar hozzáigazítani. El kell érniünk, hogy teljesítményeinket olyan kritériumok alapján ítéljék meg, amelyek megfelelnek szakterüleink kulturális arculatának.

A filozófiában különösen az inter- és transzdiszciplináris kutatási kontextusok érdekelnek, mert úgy vélem: felelős tudósként itt tudok a legjobban megfelelni saját elvárásaimnak, s hiszek abban, hogy a filozófia e kutatási hálók munkájában tevélegesen képes közreműködni. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a filozófia minden formája interdiszciplináris vagy ’alkalmazott’ legyen. Éppen ellenkezőleg: jó interdiszciplináris filozófia nem is lehetséges nagyon jó önálló – klasz-szikus – filozófia nélkül. De azt sem szeretném állítani, hogy csak a filozófia tölthet be ilyen funkciót interdiszciplináris kontextusokban.

II. Tudománypolitika

A kiválósági kezdeményezéssel a német kutatáspolitikát a versenyszellemet kívánja összekapcsolni új kutatási súlypontok kialakításával, illetve az inter- és transzdiszciplináris kutatási hálózatok létrehozásával. Ehhez kötődik a professzori fizetések összetételének átforgalmazása, amelyben az anyagi ösztönzés révén a tudósok motivációjának erősítése érvényesül. A kiválósági kezdeményezés központi gondolata az alábbi: ha a versenyzetetés szellemében írunk ki pályázatokat,

amelyek révén a kiválasztott egyetemek abba a helyzetbe kerülnek, hogy új kutatási súlypontokat alakíthatnak ki, a tudósainknak pedig sokkal jobb keretfeltételeket tudnak nyújtani a kutatáshoz, akkor a támogatások motiváló erőként jelentenek ezeknek az új kutatási súlypontoknak a létrehozásában és az egyetemi struktúrák javításában.

A pályázatadás során készülő bírálatok és a kiválósági projektek értékelése révén a tudománypolitikának alkalma nyílik rá, hogy a kutatásokat nemzetközileg, de legalább tartományi szinteken túl is elismert szakemberekre támaszkodva értékeltesse.

A kiválósági kezdeményezések három pilléren nyugszanak. Létezik az ún. *kiválósági hálózatok (Exzellenzcluster)* programja. Ezek azok az inter- és transzdiszciplináris kutatási szövetségek, amelyek egy-egy egyetemre vannak kihegyezve, és gyakran megmaradnak a régi fakultáshatárok között. A versenyfeltételek, valamint a folyamatos idő- és pénzszüke miatt ezeket a kutatási projekteket már *adott* szerveződésekre és bejárattott kontextusokra támaszkodva alakítják ki.

A kiválósági kezdeményezések második pillére a *doktori iskola*; itt a német doktori képzés erősítése a cél, amely jelenleg nem tekinthető optimálisnak. Ez az egyetemi oktatás azon szelete, amely a legközelebb áll a kutatáshoz, s benne a kiválósági kezdeményezés kiterjed az oktatás területére is, ami örömdetes. A tapasztalat azt mutatja, hogy a képzés és a kutatás teljes elválasztása hosszú távon káros a minőségi képzésre és az innovatív kutatásra.

Óvakodni kell attól az elképzeléstől, mely szerint az ún. harmadik forrás (*Drittmittel*) bevonásában élen járó szakok és fakultások erősek a kutatásban, míg azok, amelyeknek sokkal kevesebb lehetőségük van külső forrás-

* A 2010. február 6-án, a Debreceni Egyetem Napján elhangzott előadás szerkesztett változata. Szerkesztette a Debreceni Egyetem rektorának utazó követe, Rózsa Erzsébet. Fordította Csátár Péter

sok bevonására, a kutatásban is kevésbé jeleskednek. Az orvosi fakultásoknak külső források bevonására mindig is jó lehetőségeik voltak, de ott is vannak szakterületek (orvosi etika, orvosi pszichológia), amelyekre ez nem igaz. Ezek a területek megszenvedik, ha a bevételek elosztását tisztán mennyiségi mutatók alapján határozzák meg. Van egy másik, hosszú távon szintén káros mellékhatás. Az iparból érkező harmadik források az alkalmazott kutatásra összpontosulnak. Ez azonban azzal jár természettudományi területen is, hogy az alap kutatások rosszabb kutatási minősítést kell, hogy kapjanak a bírálati szempontok tükrében. Kiemelkedő alap kutatás nélkül azonban hosszú távon nem lehet minőségi alkalmazott kutatást művelni.

A német kiválósági kezdeményezések harmadik tartópillére a kiválósági hely címet elnyerő egyetem (*Exzellenzuniversität*). A kutatáspolitikai célja, hogy hatalmas pénzügyi eszközök odaítélésével néhány jól azonosítható egyetem (és műszaki felsőoktatási intézmény) jöjjön létre, amelyek képesek lépést tartani a nemzetközi piacon a híres angol-amerikai egyetemekkel. De az elképzelés, hogy egy egyetem egészében véve kiváló legyen, nem meggyőző. A nemzeti kutatás viszont mindig megmérettetik nemzetközi porondon is, ami nem egyszerűen dicsőségről szól, hanem például új technológiák vagy szabadalmak kifejlesztéséről, ami értelmessé teszi a kiválósági helyeket mint harmadik alappillért. Németország különleges helyzetben van, mert a hivatalosan soha fel nem adott elvárás szerint az egyetemi képzés lehetőségét – függetlenül a szociális különbségektől – biztosítani kell a lehető legszélesebb tömegek számára. Ezt azonban nem könnyű összeegyeztetni az elit magánegyetemek elvárásával. Nálunk már az 500 euro/sze-

meszter tandíj megfizettetése is erősen vitatott. Ilyen feltételek mellett a gazdag angol és amerikai magánegyetemekkel való lépéstartás olyan cél, amelyet nem a tandíj és az elitegyetem címkéivel lehet közvetíteni és elérni.

Az világos: Németországban nincs reális alternatívája a kiválósági kezdeményezésnek. A tudomány akkor tud megbirkózni a jelen társadalmi kihívásaival, ha olyan inter- és transzdiszciplináris kutatási szövetségeket hoz létre, mint amilyenek a kiválósági hálózatok. Mégis, néhány problematikus aspektusra is fel szeretném hívni a figyelmet.

1. A közép- és hosszú távon legerőteljesebb mellékhatás a kutatási hálóak kapcsolódása olyan témákhoz, amelyek vagy politikailag kívánatosak, vagy pedig piaci sikerrel kecsegtetnek. Ezzel a kutatás kívülről vezéreltségének veszélye áll elő, ami a megbízásra végzett kutatások térteléréséhez vezethet.
2. A kiválósági kezdeményezést Németországban nemcsak a kutatáspolitikai intézmények, mint a Német Kutatási Közösség (DFG) alakítják, hanem egyre inkább érvényesülnek az egyes tartományok érdekei. Mivel gazdaságpolitikai szempontból sem elhanyagolható beruházásról van szó, ezért a politika is belenyúl a versenybe. A tudományos verseny torzul, teret nyer a „telephelypolitika”.
3. A kiválósági kezdeményezés keretében rendelkezésre bocsátott források olyan koncentrációs folyamatok beindulásához vezetnek, amelyek – ha nem tompítja őket semmi – visszafordíthatatlan féloldalasságokhoz vezethetnek. Ezek a hatások nyilvánulnak meg a professzori álláskiírásokban és a munkatársak, hallgatók átcsábításában is. A többletforrások okozta egyenlőtlenségek kiváltják azt, ami eleve

prognosztizálható: az elutasítást a kutatói közösségek részéről.

4. Az egyes szakterületeken vannak győztesek és vannak vesztesek, ami nemcsak teljesítményfokozó hatásokat hív elő. Ahhoz, hogy képesek legyünk kezelni a fokozott egyenlőtlenséget, új intézményi eljárásoknak és új szociális viselkedésmintáknak kell kifejlődniük. Pótlendő hiányosság, hogy az előre látható mellékhatásokat kísérhették volna és kísérhetik megelőző intézkedések.
5. A keresetkiegészítés mellett az oktatási kötelezettségek alóli felmentés lehetősége ösztönzőleg hat a kiválósági kezdeményezésekben részt vevő tudósokra. Ennek nemkívánatos mellékhatása, hogy a kiválósági professzorok nem lesznek jelen a képzésben, a vizsgáztatásban is csak korlátozott mértékben. Ennek a hallgatók szempontjából megvan a nemkívánatos hatása.

A nagy veszély a kutatási tartalmaknak a tudományhoz képest külső szempontok alapján történő irányítása és a politikai befolyás gyakorlás. Ezek a veszélyek felüthetik a fejüket minden olyan kutatásban, amelyik rá van utalva külső pénzügyi forrásokra. Vannak olyan mellékhatások, amelyek a tudomány-

ipar és a képzés kultúrájában hosszú távon mutatkoznak meg, s az egyetemek attraktivitása és teljesítőképesége szempontjából jelentősek. Ezek azonban ellensúlyozhatók vagy el is kerülhetők lokális intézkedésekkel. Ahogy ez lenni szokott, csak a legvégén gondolunk jelentéktelennek tűnő dolgokra. De azok számára, akik ezekben az intézményekben élnek, tanulnak és oktatnak, éppen ezek a bagatell dolgok jelenítik meg közvetlen realitásként a változások folyamait.

Az általános stratégiának nincs alternatívája. Az viszont nem elég, hogy csak a nagy egészet tartjuk szem előtt, s a „*think big!*” maximáját követjük. Éppúgy fontos, hogy a szükséges változtatások közepette az „*act with care!*” maximáját is észben tartsuk, s a csekélyebbnek tűnő hatásokat is figyelembe vesszük. Máskülönben az történhet (miként történt sok nagy reformterv esetében), hogy elveszítjük azokat az embereket, akik a megreformálandó intézményekben tevékenykednek. A hallgatók, oktatók és kutatók nélkül azonban nem lehet igazán jó jövőorientált kutatás- és tudománypolitikát művelni.

Kulcsszavak: *kutatási politika, interdiszciplináris kutatás, transzdiszciplináris kutatás, a kutatás szabadsága*